

zcionális szerepére, elhelyezkedésére támpontot csupán két emlék adhat: a pelsőci templom, illetve a bártfai Szent Egyed plébániatemplom külső falképei. Kerny Terézia feltevése szerint a három királyalak együttes megjelenése a külső homlokzatokon egyrészt a templombelsőben fellépő helyhiánnyal magyarázható, másrészt talán egyfajta védő, segítő funkciót is betölthettek, a szintén templomok külső falán ábrázolt Szent Kristófhoz hasonlóan.

Jelen kötet a Centrart Művészettörténetes Új Műhelyének első tanulmánygyűjteménye. Mind szerkesztését és tagolását, mind pedig szakmai koncepcióját tekintve a színvonalas Festschriftek közé tartozik. Külön kiemelendő, hogy sok más hasonló munkával szemben nemcsak hazai, hanem külföldi szakemberek is képviseltették magukat írásaikkal, mint Guido Tigler (Università degli Studi di Firenze) vagy Eve Borsook (Center for Italian Renaissance Studies at Harvard), megtisztelve ezzel Prokopp Mária professzor asszonyt, és egyben elismerve az Egyesület tevékenységét is.

PRAJDA KATALIN

Orsós Anna – Kálmán László: Beás nyelvtan

MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta Kiadó, Bp., 2009. 128 old., 1990 Ft

A beás nyelv a románnak egy archaikus változata. Anyanyelvként egy mintegy ötvenezer lélekszámú cigány népesség beszéli a Dél-Dunántúlon: Somogy, Tolna, Zala, Baranya megyében. Ennek a Romániából áttelepült népcsoportnak a történetéről, eredetéről kevés a hiteles forrás. Magyarországi letelepedésük időpontját a történészek a XVII–XIX. századra teszik. A román nyelvhez feltételezhetően egy korábbi nyelvcseré útján jutottak. A népcsoport mai neve, a *beás* – Tólos Endre etimológiája szerint – a ’teknős’ jelentésű szóból ered, és egy körükben gyakori foglalkozásra utal. Hazánkban kívül élnek még kisebb

beás nyelvű közösségek Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Boszniában és Horvátországban is. A magyarországi beás nyelv három fő nyelvjárási csoportra osztható. A bánsági román nyelvjárási alapján kialakult *árgyelán* (az ’erdélyi’ jelentésű szóból), a *muncsán* (’hegyvidéki’) és a *ticsán* (’Tisza vidéki’). Ebből a három csoportból a *beást* önelnevezésként az árgyelánok és a ticsánok használják, a muncsánok magukat *cigánynak* nevezik.

A beás nyelv sokáig csak beszélt változatban létezett. Írásbeliségének kialakítására először Papp Gyula tett kísérletet az 1980-as években. Ezt egyetlen ember nyelvismerésének – idiolektusának – leírására alapozta, s a vélt „hiányokat” a román nyelvből vett szavakkal „pótolta”. Az igazi áttörés az 1990-es években történt meg. Ekkor hozta létre elkötelezett cigány értelmiségiek egy csoportja Pécsen a Gandhi Alapítványi Gimnáziumot, ahol világossá vált, hogy a beás nyelv oktatásának alapvető feltételei is hiányoznak. Ezeket a feltételeket megfeszített munkával, rövid idő alatt megteremtették.

Az első rendszerező nyelvleírást, a *Beás nyelvkönyvet* Orsós Anna, az iskola egyik alapítója írta, s a kaposvári Tanítóképző Főiskola jelentette meg 1994-ben. Később ennek kiegészítéseként elkészült a beás–magyar, magyar–beás szótár is. Hogy egyáltalán írni lehessen beásul, létre kellett hozni az ábécét. Orsós Anna munkatársaival – Kalányos Teréziával, Kovalcsik Katalinnal, Konrád Imrével, Ignác Jánossal és másokkal – néprajzi gyűjtőmunkát is végzett az ormánsági beás településeken. Az összegyűjtött dalok és mesék szép, színes könyvekben őrzik a beások népi kultúráját. 2001-től a beás kisgyerekek anyanyelvükön ismerhetik meg Petőfi *János vitézét* is. Orsós Anna – Orsós János és Orsós Sándor segítségével – az eredeti versformában fordította le Petőfi elbeszélő költeményét, ezzel is igazolva a befogadó nyelv gazdagságát, hajlékonyságát.

Az írásbeliség kialakítása mellett folytak a beás közösség nyelvhasználatára vonatkozó szociolingvisztikai vizsgálatok is. Orsós Anna és Varga Aranka – egy kétnyelvűségi vizsgálat részeként – azt találta, hogy a közös-

ség körében a beás–magyar nyelvcserére előrehaladott állapotban van. A népesség ugyanakkor erős, pozitív töltetű beás identitással rendelkezik, ami biztató jel a nyelv és kultúra továbbélése szempontjából.

Ahhoz, hogy a beás nyelv és kultúra bekerülhessen a közoktatásba, megfelelően képzett tanárookra is szükség volt. Ezt ismerte fel a Pécsi Tudományegyetem, amikor 1996-ban lehetővé tette a beás nyelv oktatását a Nyelvészeti Tanszék romológiai specializációja keretében. Ez a tevékenység később az önállósodott Romológiai Tanszéken folytatódott, ahol 2005 óta romológia szakos bölcsész és tanári diploma is szerzhető. A PTE BTK neveléstudományi doktori iskolájában lehetőség nyílik romológiai kutatásra is.

A beás közösség nyelvhasználatát elemző szociolingvisztikai tanulmányok és előadások egy archaikus elemeket felmutató közösség nyelvi viselkedésének az utolsó történelmi pillanatban felvett látéletei. Orsós Anna kutatásai gendernyelvészeti szempontokat is érvényesítenek: a beás férfiak és nők kommunikációjának különbségeiről írt tanulmánya nemzetközi figyelmet keltett.

Mindennek ismeretében értékelhető az MTA Nyelvtudományi Intézetében elkészült nyelvtan jelentősége. Olyan nyelvet ír le, amely a globalizációs-modernizációs tendenciák következtében egyre jobban kiszorul az élő használatból. Leírása kulturális leletmentés, egy nyelvtörténeti és nyelvtipológiai szempontból is fontos érték megőrzése.

Ahogy a szerzők a *Bevezetésben* hangsúlyozzák, könyvük „nem tudományos leíró nyelvtan, és nem is a beás nyelv nyelvtani rendszerének valamely nyelvészeti elméletbe illeszkedő »magyarázata«, hanem tömör és közérthetőnek szánt összefoglalása annak, amit a beás nyelv rendszeréből sikerült felderítenünk” (10. old.). A konkrét nyelvi adatokból elvont nyelvi tényeknek grammatikai elméletektől független leírását adják, amely kiindulópontja lehet különböző elméletek keretébe illeszthető grammatikák kidolgozásának, valamint az egyes nyelvi kategóriák részletes leírásának. Csak egy példa: az *Igés szer-*

kezetek című fejezet (83–110. old.) olyan finom szemcséjű kategorizálását adja az igei alaptagú szerkezeteknek, amelynek alapján könnyen létrehozható egy igei vonzatszótár.

A könyv elsősorban szakmai olvasók – nyelvszakos egyetemisták és doktoranduszok, nyelvészek – számára készült. Erre a közönségre számítva tértek el a hangjelölésben a korábban megjelent szövegekben használttól. Ezek a tankönyvek és szövegközlések magyar anyanyelvű olvasóknak szóltak, számukra igyekeztek a beás hangjelölést a magyar íráshagyományhoz illeszteni. A nyelvtan szerzői ezzel szemben a szakmai közönségnek a hangzás minél hitelesebb visszaadására irányuló igényeit kívánták szolgálni, ezért a nyugat-európai szokásokhoz hasonlító, de a palatalizáltságot *j*-vel, a szokatlan szóhangsúlyt ékezettel jelölő, a betűgyakorisági szempontokat is figyelembe vevő írás mellett döntöttek.

A *Hangtan* fejezet jól tükrözi a szerzők „elméletmentességre” törekvését: „nem foglalunk állást abban, hogy mely különbségek, jelenségek stb. pusztán hangtaniak, és melyek »rendszerszerűek«.” (13. old.) A magánhangzórendszer nagyon szabályosnak tűnik: elől, közepén és hátul képzett magánhangzók áll, mindegyiknek van felső, középső és alsó nyelvválású változata is. A mássalhangzók rendszere viszont meglehetősen bonyolult: a képzéshelyek szerinti csoportosításból adódó elemek (zárhang, réshang, szonoráns) számát szinte megkettőzi a palatalizáltság szerinti. A nyelvtörténetileg is értékelhető írott források hiánya miatt eldönthetetlen, vajon az egyes hangváltakozások hangtani okokból mentek-e végbe, vagy a megváltozott nyelvi környezet hatására, esetleg analógiásan. A szerzők ezért minden váltokozást a hangtani fejezetben írnak le.

A névszóalakok rendszerére jellemző, hogy a főneveknél megvan a három grammatikai nem (hím-, nő-, semleges), de egyes számban a melléknévek jó része egyalakú. Van azonban a melléknéveknek olyan csoportja, amely grammatikai nem tekintetében megkülönbözteti a hím- és nőnemet. Ezek egy részének két többes számú alakja is megengedi a nembeli egyeztetést

a nőnemű és a hímnemű főnevekkel. A semleges grammatikai nem a melléknévi paradigmából teljes egészében hiányzik.

Nyelvtipológiai szempontból érdekes jelensége a beásnak a névszók esetében a határozatlanság–határozottság oppozíció kifejezése. A beás az egy határozatlan alakkal szemben a határozottságnak háromféle típusát különbözteti meg: van egyszerű, valamint közelre és távolra mutató határozott alak is. Ezek végartikulusos alakok, tehát a todalék (vagy klitikum, simulószó) utal a határozottságnak valamely változatára.

Bár a főnévragozásban esetre (casus) utaló nyomok alig vannak, archaikus formaként megőrződött az élőlényt jelentő szavak megszólító esete, a vocativus.

Az *igéalakok szerkezete* című fejezet tárgyalja az igék személyragozott és nem személyragozott alakjait. Az igtetők típusai alapján rendszerezett ragozási paradigmák nagy alaposságú leírása jó eligazodást nyújt. Hiányérzetünk támadhat viszont a nem személyragozott alakok leírását olvasva. Az infinitívusról például azt tudja meg az olvasó, hogy „ezt sokszor a magyar -ni végű igealakkal lehet fordítani”, a participiumról pedig azt, hogy „a -t végű magyar előidejű melléknévi igenévhez hasonlít” (58. old). Ez egy kicsit kevésnek tűnik. Néhány jól megválasztott példa elkelt volna.

Az *Egyéb szóalakok* fejezet tárgyalja a szerkesztett szóalakokat, illetve létrehozásukat: a szóképzést. A beás nyelv szóállománya viszonylag sok képzett szót tartalmaz, a jelenlegi nyelvhasználat azonban csak egyetlen termékeny képzőt ismer. Ebből a fejezetből ismerhetjük meg a személyes és birtokos névmásokat, valamint a mutató és a határozatlan determinánsokat. Itt kapnak helyet még az egyéb zárt szóosztályok: a határozószók és a mondatok, az időszakok nevei, valamint a női és férfi keresztnévek.

A *Névszói szerkezetek* fejezetben összeállnak az előbbieken szerzett ismeretek a névszói alaptagok és determinánsok jellemzőiről, s további információkkal bővülnek. Nagyon pontos nyelvhasználati szabályok fogalmazódnak meg például a mutató determináns és a hasonló szerepű

végartikulusos alakok funkciómegoszlásáról, a főnév és a determináns grammatikai nemből való egyeztetéséről. Ebben a fejezetben kap helyet a birtokos szerkezetek, viszonyító módosító szerkezetek leírása és a szórendi szabályok.

Az *Igés szerkezetek* a könyv egyik leginformatívabb fejezete, a szerzők itt írják le az összetett igealakokat: múlt idő és jövő idő, feltételes mód, passzív ragozás és tagadott alakok. Itt kerülnek sorra az összetételhez közel álló, de gyakorlatilag megbonthatatlan egységet képviselő összetett állítmányok, valamint a simuló névmásokkal egy-egyben fellépő ragozott igealakok is. A fejezet zömét az igei bővítmény- és vonzattípusok nagyon finom distinkciókkal élő leírása adja. Jellemző például, hogy a nyelvi leírásban szokásos mozgásigék mellett megkülönböztetnek mozgatásigéket, és a mozgásban fékezést jelentő igéket is. Az igei vonzatstruktúrából való kiindulás legitimálja azt az első pillanatra meghökkenítő döntést is, hogy éppen ebben a fejezetben tárgyalják az előjáróval álló szerkezeteket.

A *Mondatminták* fejezet az egyszerű és összetett mondatok felépítését tárgyalja. A hagyományos nyelvtanban használatos *kérdőszó*, *kötőszó*, *vonatkozó névmás* helyett a szerzők a *mondatbevezető* terminussal jelölik a mondat első elemét. Ebben a fejezetben kapnak helyet az összehasonlítást kifejező szerkezetek, a kötő módú vagy feltételes igealakot tartalmazó, valamint a vonatkozó mellékmondatok.

Orsós Anna és Kálmán László műve kiváló könyv, szakmai színvonalát olyan kitűnő lektorok szavatolják, mint Tólos Endre és Nádasy Ádám. A jól áttekinthető tördelés, az olvasót előzékeny segítő tipográfiai megoldások (Kálmán László munkája) könnyen áttekinthetővé teszik ezt a rendkívül informatív, sűrű szöveget. A borítót Orsós Teri *Menyasszony* című, lendületes, szingazdag képe díszíti. Mindezek tetszetős, szép tárgygyá (is) avatják ezt a színvonalas munkát. Mivel nyelvtörténeti és nyelvtipológiai szempontból fontos leírás, jó lenne a nyelvtudomány világnyelvén – angolul – is megjelentetni.